

A Sasanian proverb: Sūkhṛā's fire went out and a wind belonging to Shāpur has now started to blow

Shahram Jalilian*

Abstract

In ancient Iranian history, political, socio-economic, and cultural-religious attitudes have often been conveyed through proverbs. These proverbs, created by unknown individuals, sometimes narrate significant historical events, preserving the memory of these events for future generations. The proverb “Sūkhṛā's wind has died away, and a wind belonging to Shāpur has now started to blow,” or “Sūkhṛā's fire went out, and a wind belonging to Shāpur has now started to blow,” is one of the oldest surviving Iranian proverbs from the Sasanian period and remained popular at least until the middle of the fifth century AH. Although historical sources indicate that the proverb originated from the conflict between two prominent Iranian commanders during the reign of Kavād I (488-496 and 531-496 AD), the exact original form of the proverb from the Sasanian period is not well-documented. In this essay, we will explore the historical background of this proverb's origin, aiming to identify its initial form within the context of Iranian religion and culture, as well as how Iranian proverbs have evolved over time.

Keywords: Sasanians, Sūkhṛā, Shāpur, Kāren and Mehrān families, Iranian proverbs.

Introduction

Iranians possess a long and rich history, and one of the most significant aspects of Iranian culture is its proverbs. The origins of these proverbs are diverse, and their creators are often unknown. Nevertheless, we recognize that many of these proverbs

* Professor, Department of History, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran, Jundi-Shapur
Research Institute, Jundi-Shapur University of Technology, Dezful, Iran, sh.jalilian@scu.ac.ir

Date received: 22/05/2024, Date of acceptance: 03/11/2024, Date Printed: 01/01/2026

refer to important historical events, retelling events of great significance to the populace in a memorable format. The proverb “Sūkhṛā's wind has died away, and a wind belonging to Shāpur has now started to blow,” or “Sūkhṛā's fire went out, and a wind belonging to Shāpur has now started to blow,” is among the oldest known Iranian proverbs, tracing back to the Sasanian era. It continued to be used at least until the first half of the 5th century AH. Historical sources clearly indicate that this proverb pertains to a major event during the Sasanian period: the death of Sūkhṛā, a distinguished Iranian commander of the House of Kāren, at the command of King Kavād I and at the hands of Shāpur, another esteemed commander from the House of Mehrān. While the origins and circumstances surrounding this proverb are evident, its original form during the Sasanian era remains unclear. We may wonder whether the original version referred to the extinguishing of Sūkhṛā's fire or the subsiding of his wind. In this research, we will first provide a brief overview of the historical context surrounding the emergence of this proverb in the Sasanian period, followed by an exploration of its original form through various sources, within the framework of Iranian religion and culture, and the evolution of Iranian proverbs.

Materials and Methods

This research employs a descriptive-analytical approach to examine a proverb from the Sasanian period, which has been recounted in several Islamic sources. The proverb alludes to a significant event during the reign of Kavād I—the killing of Sūkhṛā, a notable Iranian commander of the House of Kāren, by his rival Shāpur of the House of Mehrān. This event was of such importance that it was narratively transformed into a proverb, which remained in the collective memory of Iranians for centuries after the fall of the Sasanian Empire. The proverb has been recorded in a few different forms in Islamic-era sources: 1) “Sūkhṛā's wind has died away, and a wind belonging to Shāpur has now started to blow,” 2) “Sūkhṛā's fire went out, and a wind belonging to Shāpur has now started to blow,” and 3) “Sūkhṛā's wind has died away, and a wind belonging to Mehrān has now started to blow.” The goal of this research is to uncover the original form of this Sasanian proverb, considering the influences of Zoroastrian religion, Iranian culture, and the evolution of Iranian proverbs over time.

Discussion and Result

One of the most significant events of the Sasanian period was the execution of Sūkhṛā of the House of Kāren, ordered by King Kavād I and executed by Shāpur of the House of Mehrān. From that time onward, Iranians expressed the decline of Sūkhṛā's power, glory, and influence, as well as the rise of Shāpur and the strengthening of the House of Mehrān, through this poignant proverb. This ancient Iranian saying was remembered and used until at least the mid-5th century AH. Historical sources from the Islamic period recount the rivalry between Sūkhṛā and Shāpur, the death of Sūkhṛā, and Shāpur's ascent to power while also documenting the use of a proverb referring to this event in several forms, with slight variations in wording: 1) "Sūkhṛā's wind has died away, and a wind belonging to Shāpur has now started to blow"; 2) "Sūkhṛā's wind has died away, and a wind belonging to Mehrān has now started to blow"; 3) "Sūkhṛā's fire went out, and a wind belonging to Shāpur has now started to blow." This variation indicates that the creators of the proverbs, possibly drawing from the Sasanian era itself, interchanged Shāpur's name for his family name (wind of Shapur / wind of Mehrān) and also swapped the key terms "fire" and "wind".

Conclusion

Looking at the construction and meaning of this proverb through the lens of Zoroastrian cultural and religious beliefs of the Sasanian era, as well as the symbolic importance of each family's fire as a representation of prosperity, strength, endurance, and the power of historical figures and families, we can hypothesize that the original, correct, and distinctly Iranian-Zoroastrian form of this proverb during the Sasanian period is likely the version still in use by Iranians at the time of the unknown author of *Nihāyat al-Arab fī Akhbār al-Furs wa al-'Arab*: "Sūkhṛā's fire went out, and a wind belonging to Shāpur has now started to blow." The extinguishing of Sūkhṛā's fire refers to the death and decline of his glory and power, alongside that of the House of Kāren. In contrast, the blowing of the wind of Shapur/Mehrān signifies Shāpur's rise to power and the wind blowing on the banner of the noble House of Mehrān.

Bibliography

Afīfī, Rahīm (1371/1992), *Proverbs and Maxims in the Works of Poets from the 3rd to the 11th Century AH*, Tehran: Soroush. [in Persian]

- Akbarzadeh, Daryoosh and Mahmoud Tavousi (1384/2005), *Pahlavi Inscriptions*, Tehran: Naqshe Hasti. [in Persian]
- Afram, Michael (1392/2013), "Early Sasanian Coinage", in: *The Sasanian Era (The Idea of Iran)*, ed. Vesta Sarkhosh Curtis and Sarah Stewart, tr. Mohammad Taghi Imanpour and Kiumars Alizadeh, Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad, pp. 29-49. [in Persian]
- al-Tha'alibi, Abu Manşur Abdul Malek ibn Muhammad (1368/1989), *History of Tha'alibi*, tr. Mohammad Fazaeli, Tehran: Qatreh. [in Persian]
- al-Tha'alibi, Abu Manşur Abdul Malek ibn Muhammad (1372/1993), *History of Tha'alibi*, tr. Sayyed Mohammad Rouhany, Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad. [in Persian]
- al-Tha'alibi, Abu Manşur Abdul Malek ibn Muhammad (1963), *History of al-Tha'alibi (Ghorar Akhbar Muluk al-Furs wa Sirahim)*, ed. H. Zothenberg, Paris; Tehran: Maktabat al-Asadi.
- Amoli, Mowlana Olya-Allah (1348/1969), *The History of Royan*, ed. Manoochehr Sotoudeh, Tehran: Bonyade Fargange Iran. [in Persian]
- Anvari, Hassan (1381/2002), *Sokhan Comprehensive Dictionary*, Tehran: Sokhan. [in Persian]
- Asgari, Hasan ibn Abdullah (1420 AH), *Jamhara al-Amthal*, Vol. I, Beirut: Dar al-Jil.
- Bahmanyar, Ahmad (1381/2002), *Bahmanyari Stories*, Tehran: University of Tehran. [in Persian]
- Bayhaqi, Muhammad ibn Husayn (1383/2004), *The History of Bayhaqi*, ed. Ali Akbar Fayaz, Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad. [in Persian]
- Book of the Deeds of Ardashir, Son of Papak* (1378/1999), tr. Bahram Farahvashi, Tehran: University of Tehran. [in Persian]
- Brosius, Maria (1388/2009), *Ancient Persia*, tr. Isa Abdi, Tehran: Mahi. [in Persian]
- Brown, E. G (1900), "Some Account of the Arabic Work entitled Nihāyatu'l-irab fī Akhbāri'l-Furs wa'l-Arab, particularly of that part which treats of the Persian Kings", *JRAS*, London, pp. 195-259.
- Comprehensive Persian Language Dictionary* (1392/2013), ed. Ali Ashraf Sadeghi, Tehran: Academy of Persian Language and Literature. [in Persian]
- Cristensen, Arthur Emanuel (1374/1995), *Iran during the Sasanian Period*, tr. Rashid Yasemi, Tehran: Donyaye Ketab. [in Persian]
- Dehkhoda, Ali Akbar (1377/1998), *Dehkhoda Dictionary*, Tehran: University of Tehran, and Rozaneh Publications. [in Persian]
- Duchesne-Guillemin, J (1377/1998), "Zoroastrian Religion", in: *Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian, and Sasanian Periods*, 3/1: ed. Ehsan Yarshater, tr. Hassan Anousheh, Tehran: Amir Kabir, pp. 291-344. [in Persian]
- Ferdowsi, Abul-Qasem (1393/2014), *The Shahnama: The Book of Kings*. Vol. VII, ed. Djalal Khaleghi-Motlagh and Abolfazl Khatibi, Tehran: The Center for Great Islamic Encyclopedia. [in Persian]
- Frye, R. N (1383/2004), *The history of ancient Iran*, tr. Masoud Rajabnia, Tehran: Elmi va Farhangi. [in Persian]

127 Abstract

- Jalilian, Shahram (1396a/2017a), *The History of Sasanid Political Changes*, Tehran: Samt. [in Persian]
- Jalilian, Shahram (1396a/2017b). *The Letter of Tansar to Goshnasp*, Ahvaz: Shahid Chamran University of Ahvaz. [in Persian]
- Ketab-e Kucheh* (1377/1998), Ahmad Shamlou in Collaboration with Aida Sarkisian, Tehran: Maziar. [in Persian]
- Khwarazmi, Muhammad ibn Abbas (2003), *Al-Amthal Al-Mawlidah*, Abu Dhabi: Al-majma al-Theqafi.
- Lukonin, Vladimir Grigoryevich (1372/1993). *The Sasanian Civilization*, tr. Enayat-Allah Reza, Tehran: Elmi va Farhangi. [in Persian]
- Marashi, Mir Seyyed Zahir al-Din ibn Seyyed Nasir al-Din (1345/1966), *History of Tabarestan, Ruyan, and Mazandaran*, ed. Mohammad Hossein Tasbihi, Tehran: Moassesehye Matbuatiye Sharq. [in Persian]
- Meydani, Ahmad ibn Muhammad (1366/1987), *Majma al-Amthal*, Vol. II, Mashhad: Astane Qudse Razavi.
- Mihani, Muhammad ibn Abdul Khaliq (1389/2010), *The Principles of Secretarial Work*, ed. Akbar Nahvi, Tehran: Markaze Nashre Daneshgahi. [in Persian]
- Moskavayh, Abu Ali Ahmad ibn Muhammad (1369/1987), *Experiences of Nations*, Vol. I, tr. Abolqasem Emami, Tehran: Soroush. [in Persian]
- Moskavayh, Abu Ali Ahmad ibn Muhammad (1987), *Tajarib al-Umam*, Vol. I, ed. Abolqasem Emami, Tehran: Dare Soroush.
- Nasrollahzadeh, Cyrus (1385/2006), *Kazerun Pahlavi Inscriptions*, Tehran: Kazerunieh. [in Persian]
- Nihayatu'l-irab fi akhbari'l-Furs wa'l-Arab* (1375/1996), ed. Mohammad Taghi Danesh Pajouh, Tehran: Anjomane Athar va Mafakhere Farhangi. [in Persian]
- Parpetsi, Ghazar (1398/2019), *Ghazar Parpetsi's History of Armenians*, tr. Garoun Sarkisian, Tehran: Nairi. [in Persian]
- Sebeos (1396/2017), *The Armenian History Attributed to Sebeos*, tr. Mahmoud Fazeli Birjandi, Tehran: Qoqnoos. [in Persian]
- Shahbazi, Alireza Shapur (1389/2010), *The History of Sasanids*, Tehran: Markaze Nashre Daneshgahi. [in Persian]
- Tabari, Moḥammad b. Jarir. (1352 Š./1973), *The History of Tabari*, Vol. II, tr. Abul-Qasem Payandeh, Tehran: Bonyade Farhange Iran. [in Persian]
- Ṭabari, Moḥammad b. Jarir. (1378 AH./1958), *The History of Tabari*, Vol. II, ed. M. A. Ebrahim, Beirut: Dar al-Torath.
- Tha'alabi, Abdul-Malek bin Muhammad (2003), *Al-Tamthil wa al-Muhadharah*, Beirut: Dar wa Maktabah al-Hilal.

Zarinkoub, Abdolhossein (1378/ 1999), *A History of Iran from the Beginning to the Fall of the Pahlavi Dynasty*, Tehran: Sokhan. [in Persian]

Zolfaqari, Hassan (1392/2013), *The Great Dictionary of Persian Proverbs*, Tehran: Nashre Ilm. [in Persian]

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

یک مَثَل ساسانی: آتش سوخرا خاموش شد، باد مهران وزید

شهرام جلیلیان*

چکیده

در سرگذشت کهن ایران، پاره‌ای نگرش‌های سیاسی، اجتماعی - اقتصادی، و فرهنگی - دینی ایرانیان در چارچوب مَثَل‌های ایرانی پدیدار شده‌اند. همچنین مردم یا همانا آفرینندگان ناشناختهٔ مَثَل‌ها، گهگاه رویدادهای مهم تاریخی را نیز در مَثَل‌ها بازگو کرده‌اند و با کاربرد این مَثَل‌ها، یاد و خاطرهٔ رویدادها را در سینهٔ خود نگاه داشته‌اند. مَثَل «باد سوخرا فروخواید و باد شاپور/ مهران وزید» یا «آتش سوخرا خاموش شد و باد شاپور وزید»، یکی از کهن‌ترین مَثَل‌های ایرانی بازمانده از دورهٔ ساسانیان است که دست‌کم تا نیمهٔ سدهٔ پنجم هجری هنوز رواج و کاربرد داشته است. اگرچه به‌گواه منابع تاریخی، زمینهٔ پیدایش این مَثَل، ستیزهٔ دو فرماندهٔ بزرگی ایرانی و مرگ یکی از آن‌ها در دورهٔ قباد یکم (۴۸۸-۴۹۶ و ۴۹۶-۵۳۱ م.) بوده است، اما نمی‌دانیم که در دورهٔ ساسانیان آفرینندگان این مَثَل، از خاموش شدن 'آتش' سوخرا و یا فروخوایدن 'باد' او یاد می‌کرده‌اند. در این جستار، با اشاره‌ای گذرا به زمینهٔ تاریخی پیدایش این مَثَل، تلاش می‌کنیم تا در چارچوب دین و فرهنگ ایرانی و چگونگی دگرگونی مَثَل‌های ایرانی، به ریخت‌آغازین این مَثَل در روزگار ساسانیان نزدیک شویم.

کلیدواژه‌ها: ساسانیان، سوخرا، شاپور، خاندان‌های کارن و مهران، مَثَل‌های ایرانی.

* استاد تاریخ ایران باستان، گروه تاریخ، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران، مرکز پژوهشی جندی‌شاپور،
دانشگاه صنعتی جندی‌شاپور دزفول، ایران، sh.jalilian@scu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۱۳، تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۱۰/۱۱

۱. مقدمه

ایرانیان تاریخ دیرینه‌ای دارند و درخت تنومند و کهن‌سال فرهنگ ایرانی، شاخ و برگ‌های فراوانی دارد که یکی از آن‌ها مَثَل‌های ایرانی‌اند. درباره معنای واژگانی و اصطلاحی مَثَل در فرهنگ‌های فارسی و عربی، سخن‌های گوناگون گفته‌اند (بنگرید به بهمنیار ۱۳۸۱: ۱۷-۲۵؛ عفیفی ۱۳۷۱: پیشگفتار، ص هشت تا هفده؛ ذوالفقاری ۱۳۹۲: ج ۱، ۱۹-۲۵)، اما در یکی از کهن‌ترین تعریف‌های مَثَل در فرهنگ ایرانی، محمد بن عبدالخالق میهنی در کتاب «دستور دبیری» (نوشته شده بین سال‌های ۵۷۶ تا ۵۸۵ ق.) چنین آمده است که:

مَثَل سخنی پسندیده و کوتاه بُود که به روزگار از واقعه‌ای گفته باشند و امروز همان عبارت بر امثال آن می‌رانند، چنان‌که به جای آن‌که گویند... من در این کار صاحب واقعه‌ام تو نظارگی، مَثَل آرَد که: مرا دل می‌سوزد و تو را دامن. (میهنی ۱۳۸۹: ۲۶)

همچنین به دست‌آویز ویژگی‌ها و کارکردهایی که در فرهنگ‌های کهن و نیز از سوی پژوهندگان برای مَثَل آمده است، در تعریفی جامع و فراگیر برای مَثَل چنین می‌گویند که

مَثَل جمله‌ای است کوتاه، مشهور و گاه آهنگین، حاوی اندرزها، مضامین حکیمانه و تجربیات قومی مشتمل بر تشبیه، استعاره یا کنایه که به دلیل روانی الفاظ، روشنی معنا، سادگی، شمول و کلیت در میان مردم شهرت و رواج یافته و با تغییر یا بدون تغییر آن را به کار می‌برند. (ذوالفقاری ۱۳۹۲: ج ۱، ۲۵)

مَثَل‌ها، آینه روشن فرهنگ، باورها، اندیشه‌ها، ارزش‌ها و اخلاق و شیوه زندگی مردم در گذار از روزگاران‌اند. در مَثَل‌هاست که تجربه مردم گذشته و آرزوها و غم‌ها و شادی‌ها، نگرش‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و دینی آن‌ها پدیدار می‌گردد. از مهم‌ترین ویژگی‌های مَثَل‌ها، گذشته از «جنبه‌های پند و اندرزی»، «کلیت»، «روشنی و درستی معنی»، «کوتاهی و سادگی و دوری از پیچیدگی»، «استعاری و کنایی بودن»، «رواج و کاربرد مَثَل‌ها در جامعه» است. مردم ناشناخته‌ای که این مَثَل‌ها را ساخته‌اند، آن‌ها را به زبان می‌آورند و از آن‌ها بهره می‌جویند و با گفتن مَثَل، در شنونده تأثیر می‌گذارند. مَثَل‌ها حکمت‌های تجربی مردم هستند و یک رویداد یا تجربه در زندگی روزمره، بنیاد جمله‌ای حکیمانه یا مَثَل می‌شود. قوانین و ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی و دینی، در قالب مَثَل‌ها ریخته می‌شوند و چنان با زبانی ساده و روشن بازگو شده‌اند و با تجربه‌های مردم گره خورده‌اند که بسیار تأثیرگذار و پذیرفتنی‌اند. (همان: ۲۷-۳۲)

یک مثل ساسانی: آتش سوخرا خاموش شد، باد مهران وزید (شهرام جلیلیان) ۱۳۱

ریشه پیدایش مثل‌ها، چندگونه است و آفرینندگان مثل‌ها ناشناخته‌اند، اما می‌دانیم که در فرهنگ ایرانی پاره‌ای از این مثل‌ها به رویدادهای مهم تاریخی اشاره دارند، چنان‌که رویدادی تاریخی که برای مردم بسیار مهم بوده است، چکیده شده و در ریخت یک مثل بازگو و کاربرد و رواج پیدا کرده است. با گفتن مثل که اشاره‌ای کوتاه است، دیگرانی که آن داستان یا حکایت را می‌دانند، از معنای مثل آگاه می‌شوند، بنابراین اگر پس‌زمینه داستان یا ریشه مثل را ندانیم، فهم آن مثل نیز دشوار خواهد بود. (همان: ۲۶-۲۷، ۱۱۲-۱۱۹)

مثل ایرانی «باد سوخرا فرو خوابید و باد مهران وزید» و یا «آتش سوخرا خاموش شد و باد مهران وزید»، یکی از کهن‌ترین مثل‌های شناخته‌شده ایرانی از روزگار ساسانیان است که دست‌کم تا نیمه نخستین سده پنجم هجری هنوز رواج و کاربرد داشته است و خود گواه کهن‌سالی و دیرینگی کاربرد مثل در فرهنگ ایرانی است. این مثل چنان‌که آشکارا در منابع تاریخی آمده است، به رخدادی مهم در دوره ساسانیان اشاره دارد و آن مرگ سوخرا از فرماندهان بزرگ ایران و از هموندان خاندان کارن به اشاره شاهنشاه ساسانی قباد یکم (۴۸۸-۴۹۶ و ۴۹۶-۵۳۱ م.) و به دست شاپور یکی دیگر از فرماندهان بزرگ ایرانی و از هموندان خاندان مهران است. (پایین‌تر را بنگرید) اگرچه خاستگاه و چگونگی پیدایش این مثل، روشن و آشکار است، اما این‌که ریخت آغازین این مثل در روزگار ساسانیان چه بوده است، چندان روشن نیست و باید پرسید که آیا در ریخت آغازین، سخن از خاموش شدن آتش سوخرا بوده است یا فروخوابیدن باد او؟ برای پاسخ به این پرسش و دریافت بهتری از معنا و مفهوم این مثل، پیش از هر چیز، بسیار گذرا به زمینه پیدایش آن در روزگار ساسانیان می‌پردازیم و آنگاه در چارچوب دین و فرهنگ ایرانی و چگونگی دگرگونی مثل‌های ایرانی، برای بازساخت ریخت آغازین این مثل ساسانی تلاش خواهیم کرد.

۲. پیش‌زمینه تاریخی: برآمدن سوخرا

دوره شهریاری پیروز (۴۵۷-۴۸۴ م.) پسر یزدگرد دوم که پس از یک جنگ خونین خانگی آغاز گردید، چندان به کام وی و ایرانیان نبود. (کریستن‌سن ۱۳۷۴: ۳۹۷-۳۹۲؛ شهبازی ۱۳۸۹: ۴۸۲-۴۶۵؛ جلیلیان ۱۳۹۶ الف: ۳۳۰-۳۰۲) در این روزگار، هپتالیان در مرزهای شمال شرقی ایران - در شمال افغانستان و در شرق بلخ - دشمن بزرگ ایرانیان شدند و ساسانیان ناگزیر چندین سال را در نبرد با این همسایه جنگجو و ناآرام خود گذراندند. (نولدکه ۱۳۷۸: ۱۴۵؛ پانوش ۲؛ کریستن‌سن ۱۳۷۴: ۳۹۵-۳۹۶) در نخستین کارزار،

سپاهیان ایرانی گرفتار نیرنگ‌های جنگی هیتالیان شدند و پس از این‌که بسیاری از جنگاوران ایرانی جان باختند، پیروز و بازماندگان سپاه ایرانی برای بازگشت به میهن، ناگزیر به پذیرفتن معاهده ننگین صلح با پادشاه هیتالیان و پرداخت باج برای آزادی خود شدند. با وجود ناخشنودی سپاه بهرام و دیگر بزرگان درباری، پیروز در سال ۴۸۴ م. دوباره آماده نبرد با هیتالیان شد. در این نبرد هم سپاهیان ایرانی شکست خوردند و در هنگامه جنگ و گریز، درون خندق‌هایی افتادند که هیتالیان در دل بیابان‌ها بر راه ایرانیان کنده بودند. گنجینه‌ها و دفترها و اسناد دولتی و زنان شاهی به چنگ دشمن افتاد و ایرانیان چنان به زانو درآمدند که هیچگاه تا آن روزگار به چشم ندیده بودند. هیتالیان اردوگاه ایرانیان را تاراج بردند و موبدان موبد و پیروز دخت/ دختر پیروز و بسیاری دیگر از ایرانیان اسیر شدند. (طبری ۱۳۵۲: ج ۲، ۶۳۱-۶۳۵؛ بلعمی ۱۳۸۵: ۶۶۴-۶۶۸؛ ثعالی ۱۳۶۸: ۳۷۲-۳۷۴؛ فردوسی ۱۳۹۳: ج ۷، ۲۷-۱۸؛ پروکوپئوس ۱۳۸۲: ۲۱-۲۳؛ سبئوس ۱۳۹۶: ۶۷-۶۸؛ همچنین برای این نبردها بنگرید به کریستن سن ۱۳۷۴: ۳۹۷-۴۰۰؛ جلیلیان ۱۳۹۶ الف: ۳۱۲-۳۱۹)

هیتالیان سرزمین‌های شرقی ایران را به چنگ آوردند و ایرانیان ناگزیر شدند که چند سال برای جلوگیری از جنگی دیگر به این دشمن شرقی باج بدهند. (غازارپارتسی ۱۳۹۸: ۳۲۱-۳۲۶؛ پروکوپئوس ۱۳۸۲: ۲۷؛ کریستن سن ۱۳۷۴: ۳۹۷، ۳۹۹-۴۰۰؛ شیپمان ۱۳۸۴: ۴۹) با این همه، گویا ساسانیان برای نگهداشت آبروی خود، داستانی درباره کین‌خواهی از هیتالیان و پس راندن آن‌ها از ایران ساخته و پراکنده‌اند که از راه «خودای نامگ»/ «خدای‌نامه پهلوی به منابع اسلامی رسیده است. (نولدکه ۱۳۶۹: ۲۷-۲۸؛ کریستن سن ۱۳۷۴: ۳۹۹) طبری که چند روایت درباره کین‌خواهی ایرانیان آورده است، در روایتی می‌گوید پس از کشته شدن شاهنشاه پیروز در جنگ، سوخرا از بزرگان ایرانی و از مردم شیراز، با سپاهی از یاران خویش هیتالیان را از خراسان بیرون راند و سپس آن‌ها از جنگ دست کشیدند و راه آشتی جستند. با این پیروزی، سوخرا همه ایرانیانی را که زنده مانده بودند و در چنگ هیتالیان اسیر بودند، به ایران بازگردانید. (طبری ۱۳۵۲: ج ۲، ۶۲۸-۶۲۹) در روایت دیگری که ریختی حماسی‌تر دارد، طبری می‌گوید سوخرا از مردم ناحیه اردشیر خوره در پارس و از جنگاوران دلاور و توانای ایران بود و پس از آگاه شدن از مرگ پادشاه، همراه گروهی از اسواران به جنگ هیتالیان شتافت. در جنگی با سپاه هیتالیان، سوخرا چنان پهلوانانه تیری به پیشانی اسب یکی از فرماندهان و دلاوران هیتالی نشانید که همه جنگاوران هیتالیی بی‌مناک شدند و چون لاشه اسب را با خود پیش اخشنواز پادشاه هیتالیان بردند، اخشنواز از چنان

یک مثل ساسانی: آتش سوخرا خاموش شد، باد مهراں وزید (شهرام جلیلیان) ۱۳۳

تیراندازی در شکفت شد و نماینده‌ای پیش سوخرا فرستاد تا خواست او را از آمدن به جنگ بداند. پیروز خواستار پس گرفتن دیوان (= اسناد دولتی) و آزادی اسیران ایرانی شد و پادشاه هپتالیان آن را پذیرفت. آنگاه سوخرا از روی آن دیوان، فهرستی از گنجینه‌هایی که پیروز در جنگ همراه خود آورده بود، فراهم آورد و همه آن‌ها را نیز از دشمن خواست. چون پادشاه هپتالیان می‌دانست که سوخرا برای گرفتن این گنجینه‌ها حتی به جنگ خواهد پرداخت، رهایی خود را با پس دادن آن‌ها باز خرید. سوخرا پس از آزاد ساختن اسیران و پس گرفتن دیوان و همه گنجینه‌های پیروز از هپتالیان به میهن بازگشت. (همان: ۶۳۲) طبری در روایت دیگری درباره کارهای سوخرا که شاخ و برگ‌های بیش‌تری دارد، گزارش می‌دهد که سوخرا با جنگاورانی که داشت در کین‌خواهی پیروز به جنگ هپتالیان رفت و چنان سپاهیان هپتالی را در تنگنا افکند که اخشنواز ناگزیر راه آشتی جست، اما سوخرا برای دست کشیدن از جنگ، همه آنچه را که هپتالیان از اردوگاه پیروز ربوده بودند، خواستار شد. از این‌رو، اخشنواز آنچه از پیروز گرفته بود همچون گنجینه‌ها، ستوران آخر شاهی، و خانواده پیروز به‌ویژه پیروز دخت شاهدخت ساسانی را به سوخرا پس داد و موبدان موبد و دیگر اسیران ایرانی را آزاد کرد و آن‌ها با سوخرا به میهن آمدند. (همان: ۶۳۴-۶۳۵؛ برای دیگر روایت‌ها بنگرید به بلعمی ۱۳۸۵: ۶۶۹-۶۷۰؛ یعقوبی ۱۳۶۶: ج ۱، ۲۰۱؛ دینوری ۱۳۷۱: ۸۸؛ ثعالبی ۱۳۶۸: ۳۷۳-۳۷۴؛ تجارب‌الأمم فی أخبار ملوک العرب و العجم ۱۳۷۳: ۲۵۰-۲۵۱؛ فردوسی ۱۳۹۳: ج ۷، ۳۷-۴۶) به باور نولدکه، گویا سوخرا به‌عنوان نیرومندترین مرد ایران در این روزگار، معاهده صلحی با هپتالیان بست که سنگین بود و شاید این تنها حقیقتی است که در لابه‌لای این ادعای اعاده حیثیت در منابع دوره اسلامی وجود دارد. (نولدکه ۱۳۷۸: ۱۵۱، پانوش ۱)

به گزارش غازار پارتیسی تاریخ‌نگار ارمنی، در هنگام آخرین جنگ پیروز با هپتالیان، شاپور از خاندان مهراں و زرمهر (= سوخرا) هزارفت (= هزار بد) از خاندان کارن، دو فرمانده سپاهیان ایرانی بودند که در ارمنستان و گرجستان با شورشیان می‌جنگیدند. شاپور و زرمهر پس از چندین زدو خورد با دشمن، هنوز درگیر نبردهای پراکنده بودند، اما پیک‌هایی از سوی خویشاوندان و بزرگان ایرانی به آن‌ها رسید که از جنگ بدشگون پیروز با هپتالیان آگاهی دادند و از آن‌ها خواستند با همدیگر به تاختگاه ساسانیان بیایند و برای آزادی ایران و رهایی ایرانیان از جنگ هپتالیان راهی بیابند. (غازار پارتیسی ۱۳۹۸: ۳۲۱-۳۲۳؛ همچنین بنگرید به کریستن سن ۱۳۷۴: ۳۹۹؛ شهبازی ۱۳۸۹: ۴۷۹-۴۸۱) در تاختگاه ایرانیان، بزرگان

ایرانی که زرمهر/ سوخرا و شاپور دو تن از نیرومندترین آن‌ها بودند، پس از چند روز گفت‌وگو، بلاش (۴۸۴-۴۸۸ م.) برادر پیروز را به تخت شهریاری نشانند و در آیین تاجگذاری او، سوخرا به نمایندگی از بزرگان و نژادگان ایرانی، شیوه شهریاری ناشایست پیروز را نکوهید و از بایسته‌های شهریاری و درخواست‌های بزرگان از بلاش سخن راند و آنگاه بلاش به همه دلگرمی و نویدهای نیک داد و همه بزرگان سوگند وفاداری و فرمانبرداری خوردند. (غازار پارپتسی ۱۳۹۸: ۳۲۳-۳۲۶؛ شهیازی ۱۳۸۹: ۴۸۵-۴۸۶)

در منابع شرقی نیز به روشنی ارجمندی سوخرا در چشم ایرانیان و برتری او در به تخت آوردن بلاش به چشم می‌آید، چنان‌که بلعمی مبالغه‌آمیزانه می‌گوید که در بازگشت سوخرا از نبرد پیروزمندان‌اش با هپتالیان، ایرانیان «همه گرد آمدند و سوخرا را گفتند، تو پادشاه ما باش. سوخرا نپذیرفت و گفت: از فرزندان فیروز یکی را نشانند که ایشان پادشاه‌زاده‌اند و پادشاهی را شایند.» (بلعمی ۱۳۸۵: ۶۶۹-۶۷۰) در آیین تاج‌گذاری بلاش، بزرگان و نژادگان ایرانی، به تخت برآمدن او را شادباش گفتند و درخواست کردند که پادشاه به سوخرا برای پیکارهای او با هپتالیان، پادشاه دهد. بلاش سوخرا را از نزدیکان خویش گردانید، به پایگاه او افزود و خواسته فراوان بخشید. (طبری ۱۳۵۲: ج ۲، ۶۳۷؛ ثعالبی ۱۳۶۸: ۳۷۴-۳۷۵) بلعمی به زبانی گویاتر می‌گوید که بلاش، «سوخرا را خلیفت کرد بر همه ملک و همه کار بدو سپرد.» (بلعمی ۱۳۸۵: ۶۷۰) ثعالبی هم یادآور می‌شود که بزرگان ایران، همه سوخرا را برای پیکارش با هپتالیان بزرگ می‌داشته‌اند و بلاش سپهبدی عراق و فارس را به سوخرا بخشیده بوده است. (ثعالبی ۱۳۶۸: ۳۷۴-۳۷۵) به روایت طبری، حتی پیش‌تر نیز سوخرا ارجمند بود و پیروز چون می‌خواست به آخرین نبرد با هپتالیان برود، در تختگاه ایران کارهای شهریاری را به سوخرا، فرمانروای سیستان واگذارده بود. (طبری ۱۳۵۲: ج ۲، ۶۲۹) او در روایتی دیگر می‌گوید که سوخرا فرمانروای سیستان، مردی خردمند، زورآور، دلیر، از تخمه منوچهر و از مردم ناحیه اردشیر خوره در پارس بود و گروهی از اسواران با او بودند و پس از مرگ پیروز، با سپاهیان خود از سیستان به نبرد با هپتالیان شتافت. (همان: ۶۳۲) فردوسی نیز گزارش می‌دهد که سوفرا (= سوخرا) مرزبان زابلستان، بست، غزنین و کابلستان بود و پیروز پیش از جنگ بدشگون خود، او را در تختگاه گذاشته بود «که باشد نگهبان تخت و کلاه/ بلاش جوان را بُود نیکخواه.» (فردوسی ۱۳۹۳: ج ۷، ۳۳)

دوره فرمانروایی بلاش چندان نپایید و او هم به خواست و نیروی بزرگان ایرانی در سال ۴۸۸ م. تاج‌وتخت را به قباد پسر پیروز واگذارد. (کریستن‌سن ۱۳۷۴: ۳۹۹-۴۰۰؛ فرای

یک مثل ساسانی: آتش سوخرا خاموش شد، باد مهران وزید (شهرام جلیلیان) ۱۳۵

۱۳۸۳: ۵۱۴-۵۱۵؛ جلیلیان ۱۳۹۶ الف: ۳۳۷-۳۴۰) همچون چهار سال پیش، گویا سوخرا در آوردن قباد به تخت فرمانروایی نیز نیرومندتر از دیگران بود، چنان‌که روایت می‌شود «سوخرا به خدمت قباد بن فیروز رفت. او در سن دوازده سالگی بود، دستش بگرفت و بر تخت نشاند و تاجش بر سر نهاد.» (تجارب‌الأمم فی أخبار ملوک العرب و العجم ۱۳۷۳: ۲۶۹) به گزارش فردوسی نیز، سوفرا (= سوخرا) که «بی‌هماورد» و «نیرومند» بود، بلاش را «ناآگاه» از «آیین شهریاری» خواند و تاج و تخت او را به قباد واگذارد که او را برای پادشاهی ایران «داناتر» و «تواناتر» از بلاش می‌شناخت. (فردوسی ۱۳۹۳: ج ۷، ۴۶-۴۷)

۳. مرگ سوخرا و برآمدن شاپور

در نخستین سال‌های فرمانروایی قباد، همچون روزگار پیروز و بلاش، سوخرا چنان نیرومند بود و همه کارهای شاه را در چنگ داشت که در دیده دیگران، قباد شاهی بیکاره و همچون بازیچه‌ای در دست سوخرا بود. (طبری ۱۳۵۲: ج ۲، ۶۳۹؛ دینوری ۱۳۸۱: ۹۳؛ فردوسی ۱۳۹۳: ج ۷، ۵۳) بلعمی می‌گوید قباد هماورد سوخرا نبود چراکه «سوخرا همه کارها بگرفت و اندر دست قباد چیز نبود، آن خواری نتوانست بردن و با سوخرا چیزی نتوانست گفتن که همه سپاه با او بودند و لشکر همه هواخواه او بودند.» (بلعمی ۱۳۸۵: ۶۷۱) گویا خود سوخرا هم در گفت‌وگو با دیگران «بر آن بُد که من شاه بنشاندم/ به شاهی برو آفرین خواندم» و این گفته‌های او به گوش قباد هم می‌رسید. (فردوسی ۱۳۹۳: ج ۷، ۵۳-۵۴) این گزارش‌ها، گواه چیرگی سوخرا و خاندان بزرگ پارتی‌تبار کارن در این دوره از تاریخ ساسانیان‌اند و این‌که چگونه بزرگان و رهبران خاندان‌های بزرگ، شاهزاده‌ای از تخمه ساسانیان را چنان بازیچه خود، به تخت می‌نشانند. (درباره خاندان کارن بنگرید به نولدکه ۱۳۷۸: ۱۵۱ پانوش ۱؛ پورشریعتی ۱۳۹۸: ۱۲۴-۱۲۹، ۱۶۸-۱۸۰) با این همه، قباد برای همیشه فرمانروایی آرام و بازیچه دست رهبران خاندان‌ها و بزرگان درباری نبود. او نیک می‌دانست که چگونه از ستیزه‌ها و هماوردی بزرگان و خاندان‌های ایرانی با همدیگر سود جوید و یکی را به دست دیگری نابود کند. قباد که شاید از هماوردی پنهانی شاپور و سوخرا آگاه بود، از سوخرا به شاپور پناه برد. شاپور از خاندان مهران و «اصبهذ البلاد» (سپاهبذ کشور یا ایران سپاهبذ) بود. (طبری ۱۳۵۲: ج ۲، ۶۳۹؛ مسکویه‌رازی ۱۳۶۹: ج ۱، ۱۵۶؛ نولدکه ۱۳۷۸: ۱۶۸ پانوش ۳ و ۴) در دیگر منابع، این شاپور رازی را «سپاهبذ» (بلعمی ۱۳۸۵: ۶۷۱)، «سپاهبذ سواد» (تجارب‌الأمم فی أخبار ملوک العرب و العجم ۱۳۷۳:

(۲۴۱) یا «کارگزار قباد در بابل و خُطْرانیه» (دینوری ۱۳۸۱: ۹۳) نامیده‌اند. به درخواست قباد، شاپور با سپاهیان خود به تختگاه آمد و قباد پنهانی گلایه خود از سوخرا را به شاپور بازگفت. روز دیگر در بارگاه شاه، شاپور با سوخرا سخن‌های درشت گفت و چون سوخرا پاسخ شاپور را داد، او به خشم آمد و زبان به دشنام سوخرا گشود. آن‌ها درگیر شدند و شاه خاموش بود. شاپور پیروز شد و کمند بر گردن سوخرا افکند و به زندان برد و سپس سوخرا به فرمان قباد کشته شد و آنگاه قباد همه کارها را به شاپور سپرد. (طبری ۱۳۵۲: ج ۲، ۶۳۹؛ بلعمی ۱۳۸۵: ۶۷۱-۶۷۲؛ مسکویه‌رازی ۱۳۶۹: ج ۱، ۱۵۶؛ دینوری ۱۳۸۱: ۹۳؛ تجارب‌الأمم فی أخبار ملوک العرب و العجم ۱۳۷۳: ۲۶۹-۲۷۰) بلعمی این رویداد را با شاخ‌وبرگ‌های بیش‌تر و چنین آورده است که:

چون قباد به مُلک بنشست، سوفرای را خلیفت کرد و همه کار خویش بیرون از پرده بدو سپرد پس چون از مُلک قباد پنج سال گذشت، سوفرای همان کار همی داشت و مردمان و سپاه بر وی گرد آمده بودند و هیچ کار از مملکت به دست قباد نمانده بود، و سوفرای خود هیچ کار به وی دست باز نداشته بود. قباد آن ذلّ برتوانست داشتن و او را نتوانست بند کردن که همه سپاه سوفرای داشت. پس قباد حیلت کرد، و مردی بود او را شاپور خواندندی، سپهبدی بود به دهی نام وی مهران. قباد، شاپور را بخواند؛ و سپهبد سپاهسالار باشد به زبان پارسیان. پس این شاپور با همه سپاه خویش از حدّ ری بیامد و قباد او را گرامی کرد و با وی خلوت کرد و از سوفرای بنالید. اسپهبد گفت: من ملک را از وی برهانم. پس چون دیگر روز بود، سوفرای پیش قباد اندر ایستاده بود. سپهبد اندر آمد و بیستاد و حدیث کرد. سپهبد با سوفرای حدیث درشت کرد. سوفرای جواب باز داد. اسپهبد خشم گرفت و او را دشنام داد. سوفرای با وی جنگ کرد و قباد خاموش همی بود. سپهبد کمر بگشاد و به گردن سوفرای اندر افگند و از پیش قباد بیرون برد و به زندان اندر کرد. سوفرای مردی پیر بود و سپهبد جوان بود، سوفرای برنیامد و دیگر روز او را بکشت. قباد از سوفا برست و کار مُلک و تدبیر پادشاهی خود بگرفت و داد بگسترد سپهبد کار همی راند و او را مهران نیز خواندندی، و لیکن مهران نام آن ده بود. (بلعمی ۱۳۸۵: ۶۷۱-۶۷۲؛ طبری ۱۳۸۰: ج ۱، ۶۷۴-۶۷۵)

به روایتی دیگر، قباد پس از برآمدن به تخت شاهی، سوخرا را در سپاهبندی نگاه داشت و کارهای سپاه را به او واگذار کرد و پس از چندی برای این‌که سوخرا را از دربار دور کند، او را به فرمانروایی پارس فرستاد. سپس سخن‌چینان، چنان از نیرومندی و خودکامگی سوخرا

یک مثل ساسانی: آتش سوخرا خاموش شد، باد مهران وزید (شهرام جلیلیان) ۱۳۷

سخن‌ها گفتند که آشوب در دل قباد افتاد و او شاپور رازی را از ری به دربار خواند و برای گرفتن سوخرا به پارس فرستاد. شاپور با جنگاوران خود، سوخرا و نزدیکان او را گرفت و به پایتخت آورد. به فرمان قباد سوخرا زندانی شد و دارایی‌ها و خواسته‌های او را نیز گرفتند. با این همه، سخن‌چین‌ها از این که مبادا قباد سوخرا را ببخشد، دوباره سخن‌های زشت و نادرستی درباره او گفتند تا این که به فرمان قباد، سوخرا را در زندان کشتند. (ثعالبی ۱۳۶۸: ۳۷۸-۳۷۹؛ فردوسی ۱۳۹۳: ج ۷، ۵۳-۶۰)

۴. آتش سوخرا، باد شاپور؟

چنان‌که پیش‌تر آمد، یکی از کهن‌ترین مثل‌های شناخته‌شده ایرانی از روزگار ساسانیان، با مرگ سوخرا و برآمدن هماورد او شاپور پیوند دارد. محمد بن جریر طبری (مرگ: ۳۱۰ ق.) در «تاریخ الرسل و الملوك» یا «تاریخ الأمم و الملوك»، پس از یادکرد مرگ سوخرا و برآمدن شاپور می‌گوید که «فحیثئذ قیل: نَقَصَتْ ریحُ سوخرا و هَبَّتْ لمهران ریح و ذهب ذالک مثلاً» (آنگاه گفته شد: باد سوخرا فروخواید و باد مهران وزید و این یک مثل شد.) (طبری ۱۳۷۸ ق: ج ۲، ۹۲؛ طبری ۱۳۵۲: ج ۲، ۶۳۹) سپس تر ابوعلی احمد بن محمد مسکویه‌رازی (مرگ: ۴۲۱ ق.) در «تجارب الأمم و تعاقب الهمم» روایت مرگ سوخرا را همانند طبری بازگو می‌کند و آنگاه می‌گوید «فحیثئذ ضربت الفرس المثل بأن قالوا: قیل: نَقَصَتْ ریحُ سوخرا و هَبَّتْ ریح مهران» (در آن هنگام بود که پارسیان گفتند: باد سوخرا فروخواید و باد مهران برخاست، که این مثل شد.) (مسکویه‌رازی ۱۹۸۷: ج ۱، ۱۷۳؛ مسکویه‌رازی ۱۳۶۹: ج ۱، ۱۵۶) هم‌روزگار با او، ابومنصور حسین بن محمد ثعالبی (مرگ: ۴۲۹ ق.) در «غرر اخبار ملوک الفرس و سیرهم» پس از یادکرد مرگ سوخرا به برآمدن شاپور اشاره می‌کند و این که قباد «رفع من سابور وفوض الیه الامور، فقال الناس نَقَصَتْ ریح سوخرا و هَبَّتْ ریح سابور، فسار هذا الکلام مثلاً» (پس شاپور را برگزید و کارها را به او سپرد. مردمان گفتند: باد شکوه سوخرا از وزیدن بازایستاد و باد فرمانروایی شاپور وزیدن گرفت و این سخن نیز به‌گونه داستان درآمد.) (ثعالبی ۱۹۶۳: ۵۸۸-۵۸۹؛ ثعالبی ۱۳۶۸: ۳۷۸-۳۷۹؛ ثعالبی ۱۳۷۲: ۳۳۷) در دیگر کتاب‌های تاریخی مهم دوره اسلامی که آگاهی‌های ارزنده‌ای از تاریخ ساسانیان به دست می‌دهند همچون «الاجبار الطوال» از ابوحنیفه احمد بن داود دینوری (مرگ: ۲۸۲ ق.)، «تاریخ یعقوبی» از احمد بن ابی یعقوب (مرگ: ۲۸۴ ق.)، «تاریخ بلعمی» از ابوعلی محمد بن محمد بلعمی (مرگ: ۳۶۳ ق.)، «زین

الأخبار» از عبدالحی بن ضحاک بن محمود گردیزی (مرگ: ۴۴۴ ق.)، «الکامل فی التاریخ» عزالدین علی بن اثیر (مرگ: ۶۳۰ ق.)، «فارس‌نامه» ابن بلخی (نوشته شده در ۵۰۵ ق.)، «مُجمل التّواریخ و القصص» (نوشته شده در ۵۲۰ ق.) از تاریخ‌نگاری ناشناخته و نیز در «شاهنامه» حکیم ابوالقاسم فردوسی (مرگ: ۴۱۶ ق.) اگرچه به مرگ سوخرا اشاره می‌شود، اما این مثل نیامده است. در سده هشتم هجری، اولیاء الله اُمّلی، تاریخ‌نگار ایرانی در «تاریخ رویان» (نوشته شده در ۷۶۴ ق.)، همداستان با دیگر منابع، گزارشی درباره جایگاه سوخرا در دوره پیروز و بلاش و قباد آورده است و این که قباد پس از سخن چینی بدخواهان درباره سوخرا، او را از پایگاه خود فرود آورد و شاپور را به جای او گذارد «تا در عرب این سخن مثل گشت که فَخَمَدَت ریحُ سوخرا وَ هَبَّت لسابور ریحُ». سپس بدگویی‌ها از سوخرا چنان بالاگرفت که او ناگزیر با خانواده خویش به طبرستان رفت و چندی دیگر به اشاره قباد او را کشتند. (آملی ۱۳۴۸: ۲۶) سپس تر ظهیرالدین بن سید نصیرالدین مرعشی در «تاریخ طبرستان و رویان و مازندران» (نوشته شده در ۸۸۱ ق.)، همین روایت و مثل را با رونویسی از کتاب «تاریخ رویان» که یکی از منابع او بوده است، بازگو می‌کند. (مرعشی ۱۳۴۵: ۶)

در همه این گزارش‌ها، سخن از فروخوانیدن باد سوخرا و وزیدن باد شاپور/مهران است و مفهوم این مثل نیز آشکار است و «باد در اینجا احتمالاً به نشانه وزیدن و درفشیدن درفش خانوادگی می‌بوده است، یعنی درفش خاندان مهران به اهتزاز درآمد و عظمت آنان اوج گرفت.» (شهبازی ۱۳۸۹: ۴۹۳-۴۹۴) با این همه، در کتاب ارزشمند و کهن «نهایة الأرب فی أخبار الفرس و العرب» که تاریخ تألیف آن، نام نویسنده متن عربی و نیز مترجم آن به زبان فارسی، همگی ناشناخته‌اند، ریخت دیگری از این مثل بازگو شده است که ارزش فراوان دارد. در مقدمه متن عربی «نهایة الأرب» آمده است که این کتاب در سده یکم هجری و در دوره خلافت عبدالملک بن مروان (۶۵-۸۶ ق.) در سال ۷۵ ق. تألیف شده است (نهایة الأرب فی أخبار الفرس و العرب ۱۳۷۵: ۱۷)، اما پاره‌ای از پژوهندگان به دلایل تاریخی و زبانی باور دارند که «نهایة الأرب» در نیمه نخستین سده پنجم هجری/ سده یازدهم میلادی تألیف شده است. (بنگرید به تجارب الأمم فی اخبار ملوک العرب و العجم ۱۳۷۳: پیشگفتار، ۱۱-۱۹؛ خطیبی ۱۳۷۵: ۱۴۰-۱۴۹؛ کولسنیکف ۱۳۸۹: ۹۱-۹۴) دست‌نوشته‌ای از متن عربی «نهایة الأرب» به کتابخانه اتابک سعد بن زنگی (۵۹۹-۶۲۳ ق.)، یکی از اتابکان سلغری فارس (۵۴۳-۶۶۳ ق.) در شیراز رسید و از آنجا به اینج (ایذه کنونی) تختگاه اتابکان لر بزرگ (۵۵۰-۸۲۷ ق.) می‌رسد و به اشاره یکی از همین اتابکان

یک مثل ساسانی: آتش سوخرا خاموش شد، باد مهراں وزید (شهرام جلیلیان) ۱۳۹

به دست مترجمی که نام او را نیز نمی‌دانیم، در سؤال ۷۸۹ ق. به نام «تَجَارِبُ الْأُمَمِ فِي أَخْبَارِ مُلُوكِ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ» به فارسی درآمد. (تَجَارِبُ الْأُمَمِ فِي أَخْبَارِ مُلُوكِ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ ۱۳۷۳: ۳۴-۳۵؛ همچنین بنگرید به خطیبی ۱۳۷۵: ۱۴۷-۱۴۹) باید یادآور شد که در چند جای «نَهَايَةُ الْأَرَبِ»، این کتاب آشکارا «سِيرِ الْمُلُوكِ» نامیده شده است (تَجَارِبُ الْأُمَمِ فِي أَخْبَارِ مُلُوكِ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ ۱۳۷۳: ۱-۲، ۱۶) و کاتب نیز در مؤخره این کتاب آورده است که «تم کتاب سیر الملوك المسمى بنهائية الأرب في أخبار الفرس و العرب ...» و بنابراین نام اصلی این کتاب، «سِيرِ الْمُلُوكِ» و همنام ترجمه عربی عبدالله بن مقفع از «خودای نامگ» پهلوی بوده است. (همان: ۴۷۳؛ خطیبی ۱۳۷۹: ۱۷۲-۱۷۷) ادوارد براون در سال ۱۹۰۰ م. پژوهش گسترده‌ای درباره «نَهَايَةُ الْأَرَبِ» انجام داد و دیدگاه‌های خود درباره ارزش و اهمیت این کتاب را همراه با ترجمه انگلیسی گزیده‌ای از روایات «نَهَايَةُ الْأَرَبِ» درباره پادشاهان ایران باستان و سنجیدن متن «نَهَايَةُ الْأَرَبِ» با کتاب «الْأَخْبَارُ الطَّوَالُ» ابوحنیفه دینوری و «تاریخ الرُّسُلِ و المُلُوكِ» طبری، در مجله انجمن سلطنتی آسیایی به چاپ رساند. (Brown 1900: 195-259) براون به درستی یادآور شد که «سِيرِ الْمُلُوكِ» عبدالله بن مقفع که یکی از بهترین ترجمه‌های عربی «خودای نامگ» است، مهم‌ترین منبع نویسنده ناشناخته «نَهَايَةُ الْأَرَبِ» در گزارش تاریخ ایران پیش از اسلام بوده است. (Ibid: 195-196) در متن عربی «نَهَايَةُ الْأَرَبِ» همداستان با دیگر منابع، از نیرومندی سوخرا و ناتوانی قباد و آنگاه آمدن شاپور مهراں به تختگاه و فروگرفتن سوخرا به اشاره قباد یاد شده است. قباد پس از سوخرا همه کارها را به شاپور می‌سپارد و او نیز هیچ کاری را بدون هم‌اندیشی با قباد انجام نمی‌داد. آنگاه نویسنده ناشناخته «نَهَايَةُ الْأَرَبِ» می‌افزاید که «فخمدت ریح سوخرا، و هبت ریح سابور، فقالت العجم: خمدت نار سوخرا، و هبت ریح سابور. فأرسلوا ذلك مثلا قد بقي في افواه الناس الى اليوم.» (باد سوخرا فروخوایید و باد شاپور وزیدن گرفت، و ایرانیان گفتند: آتش سوخرا خاموش شد و باد شاپور وزیدن گرفت. و این مثل شد و تا امروز مردم آن را به کار می‌برند) «نَهَايَةُ الْأَرَبِ فِي أَخْبَارِ الْفَرَسِ وَالْعَرَبِ ۱۳۷۵: ۲۹۵) شگفت این‌که در ترجمه «نَهَايَةُ الْأَرَبِ» به زبان فارسی که در سؤال ۷۸۹ ق. در ایذه انجام گرفته است، روایت مرگ سوخرا همانند متن عربی بازگو می‌شود، اما این مثل و اشاره به رواج و کاربرد آن نیامده است. (تَجَارِبُ الْأُمَمِ فِي أَخْبَارِ مُلُوكِ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ ۱۳۷۳: ۲۷۰-۲۶۹) از این رو، چنین پیداست که مترجم ناشناخته کتاب «نَهَايَةُ الْأَرَبِ» به زبان فارسی، آگاهانه و اندیشیده این مثل

و اشاره به کاربرد آن را در ترجمه‌اش نیآورده است، چراکه در روزگار خود او در سده هشتم هجری، دیگر این مثل رواج نداشته است.

به‌هر روی در منابع تاریخی عربی و فارسی، این مثل با کم و زیاد شدن برخی واژگان، با سه روایت بازگو شده است: (۱) «باد سوخرا فروخواید و باد مهران وزید»، (۲) «باد سوخرا فروخواید و باد شاپور وزید»، (۳) «آتش سوخرا خاموش شد و باد شاپور وزید». به‌راستی «یکی از ویژگی‌های مثل‌ها، تعدد روایات و تغییر شکل آنهاست» و «علت این تعدد و گوناگونی روایات، تعدد راویان است... گاه نیز علت این تغییرات تبدیل کلیدواژه‌ای به هم معنا و مترادف آن است» و «اغلب این تغییرات، در کلیدواژه‌های اصلی و استعاره‌ی مثل‌ها صورت می‌گیرد.» (ذوالفقاری ۱۳۹۲: ج ۱، ۳۷-۳۹) بنابراین گهگاه در مثل‌ها واژه یا واژگانی کم و زیاد می‌گردد و یا کلیدواژه‌ای مهم به واژه‌ای دیگر با معنای نزدیک یا همانند، تغییر می‌کند. از سوی دیگر، مردم یا همانا آفرینندگان مثل‌ها، با توجه به نیازها و موقعیت‌های زمانی و مکانی، فرهنگ، اندیشه و باور، و ذوق و علاقه خود، مثل‌ها را دستکاری می‌کنند و تغییراتی می‌دهند که خوشایند و پسند آن‌هاست و چون این مثل‌ها، سینه به سینه نقل شده‌اند، در فرایند انتقال، ریخت این مثل‌ها و یا کلیدواژه‌ای از آن‌ها تغییر پیدا می‌کند. (ذوالفقاری ۱۳۹۲: ج ۱، ۳۸-۴۰) در این مثل کهن ایرانی نیز، گذشته از این‌که نام شاپور را با نام خاندانی او جایگزین کرده‌اند (باد شاپور وزید/ باد مهران وزید)، دو کلیدواژه «آتش» و «باد» نیز جایگزین هم شده‌اند و البته چون در فرهنگ ایرانی این دو واژه در مفهومی همانند کاربرد داشته‌اند، این جایگزینی تغییری در معنای مثل به‌وجود نمی‌آورده است. در فرهنگ ایرانی، از گذشته‌های دور، 'باد' را زورمند می‌انگاشته‌اند و در ادبیات فارسی ترکیب‌های کنایی فراوان با کاربرد واژه باد وجود دارد، چنان‌که در ترکیب‌های «باد به آستین انداختن»، «باد در آستین انداختن»، «باد به گُلاه انداختن»، «باد در گُلاه داشتن»، «باد به خود انداختن»، «باد به بیرق کسی خوردن»، «باد به زیر بغل انداختن»، «باد برداشتن»، «باد پیدا کردن»، «باد کردن»، «باد گرفتن»، «باد در سر گرفتن»، «سر پُر باد بودن»، «سر پُر از باد بودن»، «باد فروختن»، «باد دماغ داشتن»، «باد کسی را خواباندن»، «باد کسی را نشاندن»، 'باد' در معنای خودنمایی، خودبینی و خودستایی آمده است. (برای نمونه‌هایی از این ترکیب‌ها در متن‌های نظم و نثر فارسی بنگرید به دهخدا ۱۳۷۷: ج ۳، ۳۹۳۷-۳۹۸۴ ذیل مدخل «باد»؛ شاملو و سرکیسیان ۱۳۷۷: ج ۱، ۱۲۳-۱۸۲ ذیل مدخل «باد»؛ انوری ۱۳۸۱: ج ۲، ۷۱۵-۷۱۷ ذیل مدخل «باد» به‌ویژه در «تاریخ بیهقی» و نیز «شاهنامه» فردوسی، نمونه‌های فراوانی از کاربرد

یک مثل ساسانی: آتش سوخرا خاموش شد، باد مهران وزید (شهرام جلیلیان) ۱۴۱

'باد' در این معنی و مفهوم به چشم می‌آید که تنها چند نمونه را برای روشن‌تر شدن این گفتار می‌آوریم:

- گفت: چون قائد بادی پیدا کند او را بازباید داشت. گفتم: به ازین باید، که سری را که پادشاهی چون مسعود باد خوارزمشاهی در آن نهاد، بیاید بریدن، اگر نه زیانی سخت بزرگ دارد. گفت: این بس زشت و بی‌حشمت باشد. گفتم: این یکی به من بازگذار خداوند. گفت: گذاشتم. و این خلوت روز پنجشنبه بود و ملطفه به خط سلطان به‌قائد رسیده بود و بادی عظیم در سر کرده و آن دعوت بزرگ هم درین پنجشنبه بساخت و کاری شگرف پیش گرفت. و روز آدینه قائد به سلام خوارزمشاه آمد و مست بود و ناسزاها گفت و تهدیدها کرد. خوارزمشاه احتمال کرد هرچند تاش ماہروی سپاه‌سالار خوارزمشاه وی را دشنام داد. من به خانه خویش رفتم و کار او بساختم. چون به‌نزدیک من آمد بر حکم عادت، که همگان هر آدینه بر من بیامدندی، بادی دیدم در سر او که از آن تیزتر نباشد. من آغازیدم عربده کردن و او را مالیدن تا چرا حد ادب نگاه نداشت پیش خوارزمشاه و سقظها گفت. وی در خشم شد، و مردکی پرمش و ژاژخای و باد گرفته بود، سخنهای بلند گفتن گرفت. من دست بر دست زدم که نشان آن بود و مردمان کجات انبوه درآمدند و پاره پاره کردند او را. و خوارزمشاه آنگاه خبر یافت که بانگ غوغا از شهر برآمد. که در پای وی رسن کرده بودند و می‌کشیدند. و نائب برید را بخواندم و سیم و جامه دادم تا بدان نسخت که خوانده‌ای، آنها کرد. خوارزمشاه مرا بخواند، گفت: این چیست، ای احمد که رفت؟ گفتم: این صواب بود. گفت: به حضرت چه گوئید؟ گفتم: تدبیر آن کردم. و بگفتم که چه نبشته آمد. (بیهقی ۱۳۸۳: ۳۱۹)

- و مقرر گشت همگان را که کار وزارت قرار گرفت، و هزاهز در دلها افتاد که نه خرد مردی بر کار شد. و کسانی که خواجه از ایشان آزاری داشت نیک بشکوهیدند. و بو سهل زوزنی بادی گرفت که از آن هول‌تر نباشد و به‌مردمان می‌نمود که این وزارت بدو می‌دادند نخواست و خواجه را وی آورده است، و کسانی که خرد داشتند، دانستند که نه چنان است که او می‌گوید. (همان: ۱۶۸)

- و هر روزی بونصر به‌خدمت می‌رفت و سوی دیوان رسالت نمی‌نگریست. و طاهر دبیر می‌نشست به دیوان رسالت با بادی و عظمتی سخت تمام. (همان: ۸۳)

من از تو نه ترسم، نه جنگ آورم، نه برسانِ تو باد گیرد سرم،
که خون ریختن نیست آیین من نه بد کردن اندر خورِ دین من.

(فردوسی ۱۳۹۳: ج ۶، ۱۱۰)

که گشتاسپ را سر پر از باد بود و زآن کار لهراسب ناشاد بود،
چنین تا برآمد برین روزگار پر از درد گشتاسپ از شهریار.

(همان: ج ۵، ۶)

چو خورشید زد پنجه بر پشت گاو ز هامون برآمد خروش چکاو،
ز درگاه کاموس برخاست عو که او بود اسپ‌افگن و پیشرو،
سپاه انجمن کرد و جوشن بداد دلش پر ز رزم و سرش پُر ز باد.

(همان: ج ۳، ۱۷۰)

در فرهنگ ایرانی، 'آتش' نیز از گذشته‌های دور، جداگانه و یا در ترکیب‌هایی چون «آتش‌سری» (خشم سخت، نابردباری)، «آب بر آتش کسی ریختن» (خشم کسی را فرو نشاندن)، «آتش طبع» (تند خو)، «آتش خو» (تند خو، آتش‌خوی)، «آتش زبان» (تیز و تند زبان)، «آتشی شدن» (خشمگین شدن)، «آتش کسی خاموش شدن» (آتش کسی را خاموش کردن)، «آتش نشاندن» (فرو نشاندن خشم)، در معنی و مفهوم نزدیک به 'باد' و به‌ویژه برای اشاره به تندی و تیزی و خشم و خودستایی آمده است. (برای نمونه‌هایی از این ترکیب‌ها در متن‌های نظم و نثر فارسی بنگرید به دهخدا ۱۳۷۷: ج ۱، ۶۶-۷۱ ذیل مدخل «آتش»؛ فرهنگ جامع زبان فارسی ۱۳۹۲: ج ۱، ۳۵۹-۴۲۳ ذیل مدخل «آتش») برای نمونه در «شاهنامه» فردوسی، بارها و بارها واژه 'آتش' جداگانه و یا در ترکیب‌هایی، در این معنا و مفهوم آمده است که تنها چند نمونه را می‌آوریم:

دبه‌نزدیک بهرام رفت آن دو مرد زبان‌ها پر از پند و رخ لاژورد،
بگفتند کین رنج دادی به باد سر نامور پر ز آتش مباد.

(فردوسی ۱۳۹۳: ج ۷، ۵۶۷)

یک مَثَل ساسانی: آتش سوخرا خاموش شد، باد مهراں وزید (شهرام جلیلیان) ۱۴۳

- مکن تیزمغزی و آتش سَری نه زین سان بود مهترِ لشکری،
من ایدون شوم سوی خرگاهِ خویش یکی بازجویم سرِ راهِ خویش،
نیسم یکی نامه زی شهریار مگر زو شوم ایمن از روزگار.

(همان: ۵۵۶)

- به گودرز فرمود پس شهریار که رفتی کمر بسته کارزار،
نگر تا نیازی به بیداد دست نگردانی ایوانِ آباد پست
کسی کو نبندد به جنگت میان چنان کن که از تو نیابد زیان
که نپسندد از ما بدی دادگر سپنجست گیتی و ما بر گذر
چو لشکر سوی مرز توران بری مکن تیز دل را به آتش سَری.

(همان: ج ۴، ۱۱)

اگرچه مفهوم این مَثَل با هر دو کلیدواژه «باد» و «آتش» آشکار است، به باور ما در «نهایة الأرب» ریخت آغازین و راستین و ایرانی - زردشتی این مَثَل در روزگار ساسانیان بازگو شده است: آتش سوخرا خاموش شد و باد شاپور وزید گرفت. آگاهیم که هر اندازه مَثَل‌ها به زندگانی، اندیشه‌ها، باورها، نیازها و فرهنگ مردم نزدیک‌تر باشند، تأثیرگذارتر خواهند بود و به سخن دیگر، مَثَل‌ها باید برآمده از فکر جمعی و تجربه‌های مردم باشند. (ذوالفقاری ۱۳۹۲: ج ۱، ۳۰-۳۱) همچنین یکی از ویژگی‌های مهم مَثَل‌ها، «روشنی و درستی معنی» و «منطبق بودن با معیارهای فصاحت و بلاغت» است و از نشانه‌های فصاحت کلام در مَثَل‌ها، نبود «تکرار یک کلمه در جمله است که زائد و ملال‌آور باشد.» (همان: ج ۱، ۲۹-۳۰) در ریختی که از این مَثَل در «نهایة الأرب» بازگو شده، اشاره به «خاموش شدن آتش» به روشنی یادآور ارجمندی آتش در دین زردشتی و اهمیت آن در چشم ایرانیان به عنوان نماد کامروایی، نیرومندی و پایداری است و کاربرد کلیدواژه «آتش» به باورها و فرهنگ ایرانیان ساسانی نزدیک‌تر است. یکی از مهم‌ترین گزارش‌ها درباره این اهمیت نمادین آتش در دوره ساسانیان، در «نامه تنسر به گُشنسب» دیده می‌شود که خود از منابع مهم تاریخ و فرهنگ ساسانیان است و می‌تواند در شناخت ریخت آغازین این مَثَل راهگشا باشد. در هنگامه خیزش ساسانیان در سده سوم میلادی و آنگاه که اردشیر بابکان (۲۲۴-۲۴۰ م.)، موبد - شاه جنگاور پارس در آرزوی یکپارچه ساختن سرزمین ایران با

پادشاهان محلی می‌جنگید، دین مردی زردشتی از نزدیکان اردشیر به نام تنسر که با اردشیر و برنامه‌های او هم‌دل بود، در پاسخ به نامه یکی از این هم‌اوردان اردشیر به نام گشنسب که «شاه و شاهزاده طبرستان و پدشخوارگر و گیلان و دیلمان و رویان و دماوند» بود و با نگرانی به پاره‌ای از برنامه‌ها و کارهای پادشاه تازه ایران می‌نگریست و از فرمانبرداری او خودداری می‌ورزید، نامه‌ای نوشت که آکنده از آگاهی‌های ارزشمند درباره خیزش ساسانیان و دوره شهریاری اردشیر بابکان است. (جلیلیان، ۱۳۹۶ ب: ۷۱-۱۲۴) یک پرسش گشنسب از تنسر این بود که چرا «شهنشاه آتش‌ها از آتشکده‌ها برگرفت و بگشت و نیست کرد و چنین دلیری هرگز در دین کسی نکرد»، و تنسر پاسخ می‌دهد که آگاهی‌های گشنسب درباره این رخدادها «بخلاف راستی معلوم است. چنانست که بعد از دارا، مُلوک طوایف هریک برای خویش آتشگاه ساخته و آن همه بدعت بود که بی فرمان شاهان قدیم نهادند» و اکنون اردشیر این بدعت را برانداخته و آتش این آتشکده‌ها را خاموش گردانیده است. (همان: ۹۲) پادشاهان محلی هم‌اورد اردشیر، اگر همچون خود گشنسب زردشتی بودند، آتش مقدس و شاهی ویژه خود را داشتند و از این رو، اردشیر که می‌کوشید همه ایران را دوباره یکپارچه سازد، می‌بایست چنین آتش‌هایی را - که نماد فرمانروایی پادشاهان محلی گذشته بودند - خاموش کند. در ایران یکپارچه اردشیر، تنها باید آتش شاهانه او روشن می‌گشت و در شهریاری او جایی برای شعله‌ور بودن آتش‌های دودمان‌های محلی وجود نداشت و می‌دانیم که خود اردشیر، یک شاه - موبد و شیفته ساختن آتشکده‌ها و نشانیدن آتش‌های مقدس بود. (کارنامه اردشیر بابکان ۱۳۷۸: ۴۷، ۴۹، ۵۰، ۸۵-۸۷، ۱۱۱؛ طبری ۱۳۵۲: ج ۲، ۵۸۲؛ بلعمی ۱۳۸۵: ۶۱۱؛ همچنین برای این رویکرد دینی اردشیر بنگرید به ویدن‌گرن ۱۳۷۷: ۳۳۹-۳۴۱) در روزگار ساسانیان، به‌راستی در روز تاجگذاری پادشاه، آتش شاهی ویژه او روشن می‌شد و پس از مرگ او، این آتش نیز خاموش می‌شد (آلرام ۱۳۹۲: ۳۱؛ ویدن‌گرن ۱۳۷۷: ۴۳۶) و پس از سپری شدن دوره سوگواری و تاجگذاری پادشاه نو، آتش تازه‌ای برای این پادشاه افروخته می‌شد. (بروسیوس ۱۳۸۸: ۲۱۰) سال‌های فرمانروایی یک پادشاه را هم با آتش شاهی او تاریخگذاری می‌کرده‌اند، چنان‌که در کتیبه مردی دبیر به نام اپسا از روزگار شاپور یکم (۲۴۰-۲۷۰ م.)، این‌گونه بازگو شده است که اپسا «در ماه فروردین، در سال پنجاه و هشتم؛ در چهلمین سال از آتش اردشیر؛ در بیست و چهارمین سال از آتش شاپور، پادشاه آتش‌ها» با هزینه خویش پیکره‌ای از «خداوندگار مزدپرست، شاپور شاهنشاه ایران و انیران که چهر از ایزدان (دارد)، پسر خداوندگار

یک مثل ساسانی: آتش سوخرا خاموش شد، باد مهراں وزید (شهرام جلیلیان) ۱۴۵

مزداپرست، اردشیر شاهنشاه ایران، که چهر از ایزدان (دارد)، نوۀ خداوندگار بابک شاه ساخته است و شاپور با دیدن این پیکره به اپسا «زر و سیم، بنده و کنیز، باغ و خواسته» بخشیده بود. (نصراله‌زاده ۱۳۸۵: ۲۵-۳۱؛ اکبرزاده و طاووسی ۱۳۸۴: ۳۲-۳۴؛ تفضلی ۱۳۷۶: ۸۹) همچنین نگاره این آتش افروخته شاهی که نمادی از دین زردشتی نیز بود، در پشت سکه‌ها دیده می‌شود، چنان‌که در سکه‌های اردشیر بابکان، نگاره آتش ویژه تاجگذاری اردشیر و نوشته «آتش اردشیر» به چشم می‌آید. (لوکونین ۱۳۷۲: ۲۶۴-۲۷۲؛ آرام ۱۳۹۲: ۲۹-۳۵) این «آتش اردشیر» که در گسترۀ ایران جانشین آتش‌های پادشاهان محلی شده بود، همچون نماد زندگی و نیروی او تا مرگ اردشیر بابکان و تاجگذاری شاپور یکم، همیشه روشن نگهداشته می‌شده است. روی سکه‌های شاپور، نوشته «خداوندگار مزداپرست، شاپور شاهنشاه ایران که چهره از ایزدان (دارد)» و در پشت آن، نگاره آتش شعله‌ور و نوشته «آتش شاپور» دیده می‌شود (لوکونین ۱۳۷۲: ۲۷۱-۲۷۷؛ آرام ۱۳۹۲: ۳۵-۳۹) و خود گواهی می‌دهد که اکنون دیگر «آتش اردشیر» خاموش بوده است. آنچه باور ما را درباره ریخت آغازین این مثل پذیرفتنی‌تر می‌گرداند، این است که نویسنده ناشناخته «نهایة الأرب» هر دو ریخت گوناگون این مثل را آورده، اما آشکارا می‌گوید که: «فقال العجم: خمدت نار سوخرا، و هبت ریح سابور» (و ایرانیان گفتند: آتش سوخرا خاموش شد و باد شاپور وزیدن گرفت.) از این رو، ریخت «باد سوخرا فروخواید و باد شاپور وزیدن گرفت» که هم در «نهایة الأرب» آمده و هم دیگران آن را بازگو کرده‌اند، احتمالاً ساخته و پرداخته مترجمان عرب است که هنگام ترجمۀ متن‌های تاریخی فارسی میانه بازمانده از ساسانیان همچون «خودای نامگ» به زبان عربی و در یادکرد این مثل، به جای «آتش» واژه «باد» را جایگزین کرده‌اند که در فرهنگ خود آن‌ها کاربرد داشته است، چنان‌که در مثل‌های عربی که در منابع کهن امثال و حکم عربی آمده‌اند، همچون فرهنگ ایرانی «باد» و «وزیدن باد»، در مفهوم نیرومندی، قدرت و پیروزی به کار می‌رود. (برای پاره‌ای از این مثل‌های عربی بنگرید به ثعالبی ۲۰۰۳ م: ۱۵۲-۱۵۳؛ عسکری ۱۴۲۰ ق: ج ۱، ۱۳۰، ۵۲۲؛ خوارزمی ۲۰۰۳ م: ۱۰۳، ۱۶۸، ۴۸۴؛ میدانی ۱۳۶۶: ج ۲، ۳۷۳-۳۷۴) در قرآن کریم نیز خداوند از مومنان می‌خواهد تا در کار جنگ با کفار، فرمانبردار خداوند و پیامبر او باشند و مبادا ناهمداستان و بد دل شوند که باد قدرت و برتری آن‌ها از بین خواهد رفت. («و تَدَّهَبَ رِيحُكُمْ»؛ سورة الأنفال / آیه ۴۶)

۵. نتیجه‌گیری

یکی از مهم‌ترین رخدادهای دوره ساسانیان، کشته شدن سوخرا از هموندان خاندان کارن به اشاره شاهنشاه قباد یکم و به دست شاپور رازی از هموندان خاندان مهران بود و ایرانیان از همان روزگار این فروخواییدن شکوه و بزرگی سوخرا و برآمدن شاپور و وزیدن باد به درفش او و خاندان مهران را در یک مثل زیبا بازگو کردند و مردم این مثل کهن ایرانی را دست‌کم تا نیمه سده پنجم هجری در گفت‌وگوهای خود به زبان می‌آورده‌اند. منابع تاریخی دوره اسلامی که از هموردی سوخرا و شاپور، مرگ سوخرا و شکوه شاپور و آنگاه رواج و کاربرد یک مثل در اشاره به این رخداد یاد می‌کنند، این مثل را با کم و زیاد شدن برخی واژگان، سه گونه بازگو کرده‌اند: (۱) «باد سوخرا فروخوایید و باد مهران وزید»، (۲) «باد سوخرا فروخوایید و باد شاپور وزید»، (۳) «آتش سوخرا خاموش شد و باد شاپور وزید». از این چندگونه بودن چنین برمی‌آید که مردم یا همانا آفرینندگان ناشناخته مثل‌ها، شاید از همان روزگار ساسانیان به هنگام کاربرد این مثل، گذشته از این که نام شاپور رازی را با نام خاندانی او جایگزین کرده‌اند (باد شاپور وزید/ باد مهران وزید)، دو کلیدواژه «آتش» و «باد» را نیز جایگزین هم می‌ساخته‌اند. با این همه، اگر از زاویه دید فرهنگ و باورهای دینی و اجتماعی ایرانیان زردشتی روزگار ساسانیان و جایگاه آتش خاندانی چنان نماد کامروایی، نیرومندی و پایداری و شکوه چهره‌های تاریخی و خاندان‌ها، به ساخت و مفهوم این مثل بنگریم، باید انگاشت که ریخت‌آغازین و راستین و ایرانی - زردشتی این مثل در دوره ساسانیان، احتمالاً روایتی است که تا روزگار نویسنده ناشناخته کتاب «نهایة الأرب فی أخبار الفرس و العرب» هنوز زبانه‌زد ایرانیان و چنین بود که: «آتش سوخرا خاموش شد و باد شاپور وزیدن گرفت»، و این خاموش شدن آتش سوخرا، به مرگ و فروخواییدن شکوه او و خاندان کارن اشاره داشت و وزیدن باد شاپور/ مهران، اشاره‌ای به برآمدن شاپور و وزیدن باد به درفش خاندان نژاده مهران بود.

پی‌نوشت

۱. به باور نولدکه، چون در این مثل، سوخرا با مهران قرینه شده است، بنابراین سوخرا نیز مانند مهران باید نام خاندانی بوده باشد نه نام شخصی، یعنی شاپور از خاندان مهران و زرمهر از خانواده سوخرا با یکدیگر هم‌آورد شده‌اند و زرمهر از خاندان سوخرا با خود سوخرا یکی شده است. (نولدکه ۱۳۷۸:

یک مَثَل ساسانی: آتش سوخرا خاموش شد. باد مهراں وزید (شهرام جلیلیان) ۱۴۷

کتاب‌نامه

آرام، مایکل (۱۳۹۲)، «مسکوکات اوایل حکومت ساسانی»، عصر ساسانی (ایده ایران)، ویراستاران: وستا سرخوش کرتیس و سارا استوارت، ترجمه محمدتقی ایمان‌پور و کیومرث علی‌زاده، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ص ۲۹-۴۹.

آملی، مولانا اولیاء الله (۱۳۴۸)، تاریخ رویان، به تصحیح منوچهر ستوده، تهران: بنیاد فرهنگ ایران. اکبرزاده، داریوش و محمود طاووسی (۱۳۸۴)، کتیبه‌های فارسی میانه (پهلوی ساسانی)، تهران: نقش هستی.

انوری، حسن (۱۳۸۱)، فرهنگ بزرگ سخن، جلد ۲، ذیل مدخل «باد»، تهران: سخن.

بروسیوس، ماریا (۱۳۸۸)، ایران باستان، ترجمه عیسی عبدی، تهران: ماهی.

بهمنیار، احمد (۱۳۸۱)، داستان‌نامه بهمنیاری، تهران: دانشگاه تهران.

بیهقی، محمد بن حسین (۱۳۸۳)، تاریخ بیهقی، تصحیح: علی‌اکبر فیاض؛ به اهتمام محمد جعفر یاحقی، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.

ثعالبی، ابومنصور عبدالملک بن محمد (۱۹۶۳ م.)، تاریخ غرر السیر المعروف بکتاب غرر اخبار ملوک الفرس و سیرهم، به‌اهتمام و ترجمه فرانسوی هرمان زوتنبرگ، پاریس؛ تهران: مکتبه الاسدی. ثعالبی نیشابوری، ابومنصور عبدالملک بن محمد (۱۳۶۸)، تاریخ ثعالبی (غرر اخبار ملوک الفرس و سیرهم)، همراه با مقدمه زتنبرگ و دیباچه مجتبی مینوی، ترجمه محمد فضائلی، تهران: نشر قطره، ۱۳۶۸.

ثعالبی، عبدالملک بن محمد (۲۰۰۳ م.)، التمثیل و المحاضره، بیروت: دار و مکتبه الهلال.

ثعالبی مرغنی، حسین بن محمد (۱۳۷۲)، شاهنامه‌کهن: پارسی تاریخ غرر السیر، ترجمه سید محمد روحانی، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.

جلیلیان، شهرام (۱۳۹۶ الف)، تاریخ تحولات سیاسی ساسانیان، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها/سمت.

جلیلیان، شهرام (۱۳۹۶ ب)، نامه تنسر به گشنسپ: پیشگفتار تاریخی، زندگینامه تنسر و تاریخ‌گذاری نامه او، متن، یادداشت‌ها، واژه‌نامه، اهواز: دانشگاه شهید چمران اهواز.

خوارزمی، محمد بن عباس (۲۰۰۳ م.)، الأمثال المولده، ابوظبی: المجمع الثقافي.

دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷)، لغت‌نامه دهخدا، جلد اول (آ- ادیبی)، ذیل مدخل «آتش»، تهران: دانشگاه تهران با همکاری انتشارات روزنه.

دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷)، لغت‌نامه دهخدا، جلد سوم (الغاف - بسیطله)، ذیل مدخل «باد»، تهران: دانشگاه تهران با همکاری انتشارات روزنه.

۱۴۸ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۶، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

دوشن‌گیمین، ژاک (۱۳۷۷)، «دین زرتشت»، *تاریخ ایران از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان* (جلد سوم - قسمت دوم)، پژوهش دانشگاه کیمبریج، گردآورنده احسان یارشاطر، ترجمه حسن انوشه، تهران: مؤسسه انتشاراتی امیرکبیر، ص ۲۹۱-۳۴۴.

ذوالفقاری، حسن (۱۳۹۲)، *فرهنگ بزرگ ضرب‌المثل‌های فارسی*، جلد ۱، تهران: نشر علم.

زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۷۸)، *روزگاران: تاریخ ایران از آغاز تا سقوط سلطنت پهلوی*، تهران: سخن. سبه‌سوس، اسقف براگراتونیک (۱۳۹۶)، *تاریخ سبئوس*، بر پایه ترجمه آر. دلیو. تامسون و مقابله با نسخه رابرت پتروسیان، ترجمه محمود فاضلی بیرجندی، تهران: ققنوس.

شهبازی، علیرضا شاپور (۱۳۸۹)، *تاریخ ساسانیان: ترجمه بخش ساسانیان از کتاب تاریخ طبری و مقایسه آن با تاریخ بلعمی*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

طبری، ابوجعفر محمد بن جریر (۱۳۷۸ ق.)، *تاریخ الامم و الملوک*، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، الجزء الثاني، بیروت: دار التراث.

عسکری، حسن بن عبدالله (۱۴۲۰ ق.)، *جمهره الأمثال*، جلد اول، بیروت: دار الجیل.

عفیفی، رحیم (۱۳۷۱)، *مثلهما و حکمتها در آثار شاعران قرن سوم تا یازدهم هجری*، تهران: سروش.

غازار پارپتسی (۱۳۹۸)، *تاریخ ارمنیان و نامه به واهان مامیکونیان*، ترجمه و پیشگفتار: گارون سارکسیان، تهران: نائیری.

فرای، ریچارد نلسون (۱۳۸۳)، *تاریخ باستانی ایران*، ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران: علمی و فرهنگی.

فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۹۳)، *شاهنامه*، دفتر هفتم، به کوشش جلال خالقی مطلق و ابوالفضل خطیبی، تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.

فرهنگ جامع زبان فارسی (۱۳۹۲)، تدوین و ویرایش گروه فرهنگ‌نویسی فرهنگستان زبان و ادب فارسی؛ زیر نظر علی‌اشرف صادقی، ذیل مدخل «آتش»، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

کارنامه اردشیر بابکان (۱۳۷۸)؛ با متن پهلوی، آوانویسی، ترجمه فارسی و واژه‌نامه، ترجمه بهرام فره‌وشی، تهران: دانشگاه تهران.

کتاب کوچک، حرف ب (دفتر اول) (۱۳۷۷)، احمد شاملو با همکاری آیدا سرکیسیان، ذیل مدخل «باد»، تهران: مازیار.

کریستن‌سن، آرتور امانوئل (۱۳۷۴)، *ایران در زمان ساسانیان*، ترجمه رشید یاسمی، تهران: دنیای کتاب.

لوکونین، ولادیمیر گریگوریچ (۱۳۷۲)، *تمدن ایران ساسانی*، ترجمه عنایت‌الله رضا، تهران: علمی و فرهنگی.

مرعشی، میر سید ظهیرالدین بن سید نصیرالدین (۱۳۴۵)، *تاریخ طبرستان و رویان و مازندران*، به کوشش محمدحسین تسبیحی، تهران: مؤسسه مطبوعاتی شرق.

یک مثل ساسانی: آتش سوخرا خاموش شد، باد مهراں وزید (شهرام جلیلیان) ۱۴۹

مسکویه‌رازی، ابوعلی احمد بن محمد (۱۹۸۷ م.)، *تجارب الأمم*، حقیقه و قدّم له ابوالقاسم امامی، الجزء الأول، تهران: دارسروش للطباعة و النشر.

مسکویه‌رازی، ابوعلی احمد بن محمد (۱۳۶۹)، *تجارب الأمم*، جلد یکم، ترجمه ابوالقاسم امامی، تهران: سروش.

میدانی، احمد بن محمد (۱۳۶۶)، *مجمع الأمثال*، جلد دوم، مشهد: آستان قدس رضوی.

میهنی، محمد بن عبدالخالق (۱۳۸۹)، *آیین دبیری*، تصحیح و توضیح: اکبر نحوی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

نصراله‌زاده، سیروس (۱۳۸۵)، *کتابهای پهلوی کازرون*، تهران: کازرونیه.

نهایة الأرب فی أخبار الفرس و العرب (۱۳۷۵)، تصحیح محمدتقی دانش‌پژوه، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

Brown, E. G (1900), "Some Account of the Arabic Work entitled Nihāyatu'l-irab fī Akhbāri'l-Furs wa'l-Arab, particularly of that part which treats of the Persian Kings," *JRAS*, London, pp. 195-259.

